

Christopher Phillips

Bojové zóny

**10 konfliktov, ktoré vám
pomôžu pochopiť súčasný
Blízky východ**

Z angličtiny preložili
Matúš Pavlík a Jozef Hyrja

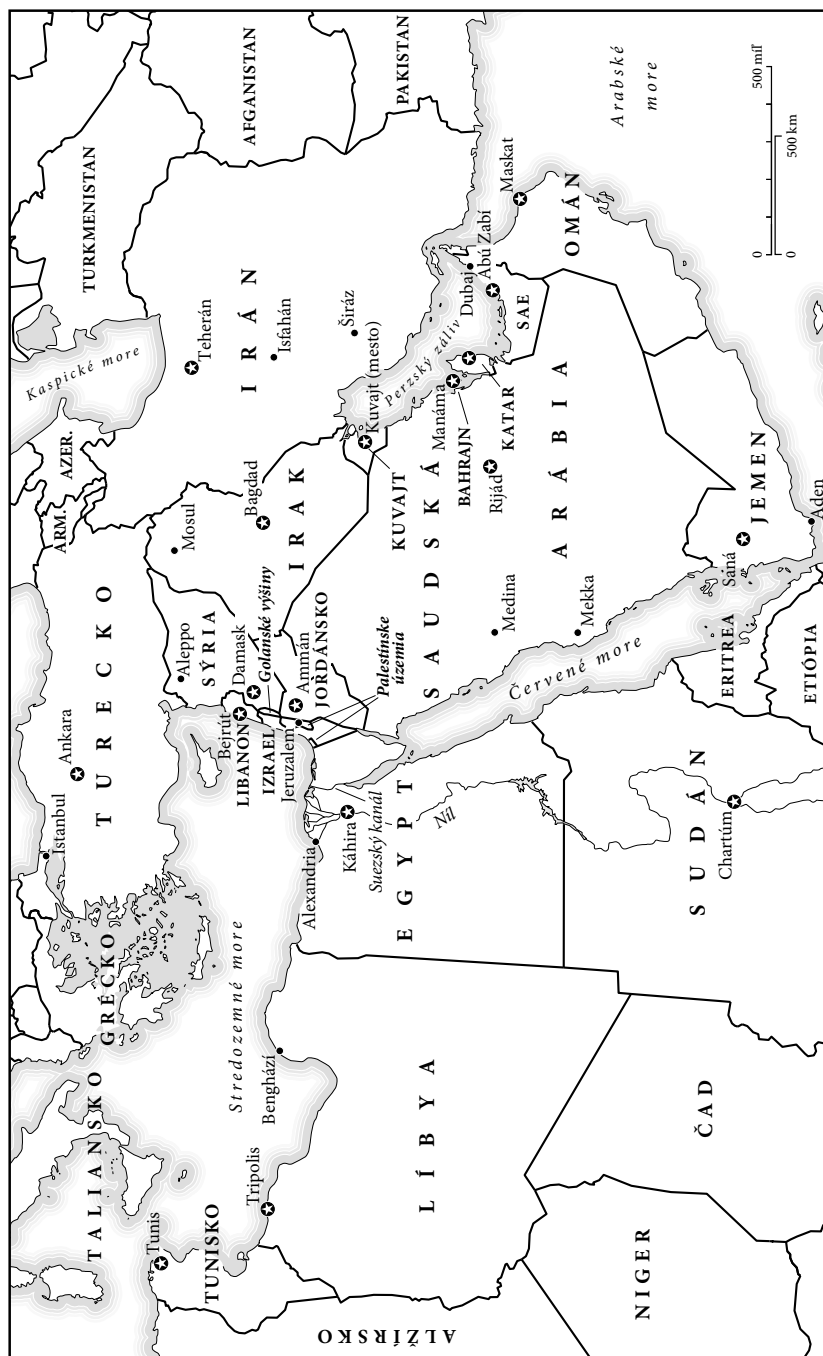

Svet v pohybe

m a
m a š

Obsah

Úvod	9
1 Sýria: Roztrieštená mozaika	27
2 Líbya: Anarchia v Stredomorí	55
3 Jemen: Najväčšia humanitárna kríza na svete	81
4 Palestína: Miznúca krajina	107
5 Irak: Zlomená republika	141
6 Egypt: Padlý obor	167
7 Libanon: Rozpadávajúci sa štát	195
8 Kurdistan: Zápas v horách	221
9 Perzský záliv: Bohatstvo a neistota	247
10 Africký roh: Nová aréna	273
 Záver	 303
Poznámky	314
Literatúra	340
Podakovanie	337

Úvod

Medzinárodné vzťahy na Blízkom východe sú zložité. To azda netreba ani pripomínať. V závislosti od toho, čo presne považujeme za „Blízky východ“, zahŕňa tento región najmenej štrnásť samostatných štátov a palestínske územia, ktoré medzi sebou v rôznych obdobiach bojovali, zasahovali si do vnútorných záležitostí, obchodovali spolu, uzatvárali spojenectvá, blokovali sa, napádali, navzájom sa odsudzovali aj zmierovali – a to hovoríme len o poslednom desaťročí. Región zároveň dlhodobo priťahuje pozornosť vonkajších mocností. Od 70. rokov sú v ňom neustále prítomné Spojené štáty, počas studenej vojny to bol aj Sovietsky zväz. Predtým tu ako koloniálne mocnosti dominovali Británia a Francúzsko, zatiaľ čo dnes svoj vplyv čoraz výraznejšie rozširujú Rusko a najmä Čína. Keď k tomu pripočítame osobitú vnútropolitickú situáciu každého štátu, formovanú bohatými dejinami i modernými traumami, slovo „zložité“ začne pôsobiť takmer zľahčujúco.

A predsa západné médiá, komentátori a politici túto zložitosť až priveľmi často zjednodušujú. Namiesto toho siahajú po jednoduchých vysvetleniach geopolitiky Blízkeho východu.¹ Jedným z nich je náboženstvo. Údajná „odveká nenávisť“ medzi sunnitmi a šiitmi sa používa ako vysvetlenie občianskych vojen v Iraku či Sýrii, alebo regionálneho súperenia medzi Saudskou Arábiou a Irá-

nom. Podobne sa konflikt Izraela s Palestínčanmi a niektorými susednými arabskými štátmi zvädza na odveké rozpory medzi židmi a moslimami. Ďalším obľúbeným zjednodušujúcim vysvetlením je ropa. Obrovské zásoby fosílnych palív na Blízkom východe majú vysvetľovať časté zasahovanie vonkajších mocností do diania v regióne. Často sa tiež zdôrazňuje západný imperializmus. To môže znamenať obviňovanie európskych krajín z toho, že moderné štáty Blízkeho východu vytvorili spôsobom, ktorý podporuje vnútorné i vonkajšie rozpory, lebo nehľadeli na etnické či náboženské rozdelenie obyvateľov, ale skôr na svoje vtedajšie záujmy, alebo odsudzovanie Spojených štátov za ich nedávnu dominanciu v regióne. Takéto instantné vysvetlenia možno pomáhajú predávať noviny, alebo ospravedlňovať určité politické kroky, no tým, ktorí sa snažia pochopiť skutočné mechanizmy blízkovýchodnej geopolitiky, dajú len veľmi málo. Navyše neraz viedli k zlým rozhodnutiam a ešte horším dôsledkom. Všetky vyššie spomenuté faktory určite zohrali v moderných dejinách Blízkeho východu určitú úlohu, no neexistuje jediné jednoduché vysvetlenie, ktoré by platilo univerzálne. Realita je skrátka zložitejšia.

Táto kniha je určená čitateľom, ktorí chcú porozumieť tejto komplexnosti a hľadajú vhodný východiskový bod. Predstavuje geopolitiku Blízkeho východu prostredníctvom jedného z jej kľúčových aspektov: konfliktu. Pojem „konflikt“ sa tu pritom chápe v širšom slova zmysle. Nejde len o vojny, aké prebiehajú v Sýrii či Jemene, ale aj o napäté politické pomery, aké poznáme z Iraku alebo Libanonu, či o spory zasahujúce celý región, ako v prípade Perzského zálivu alebo Kurdistanu. Ani náhodou tým nechcem naznačiť, že by sa Blízky východ mal definovať výlučne prostredníctvom konfliktov. Ďalším rozšíreným kliše o tomto regióne totiž je, že v porovnaní so zvyškom sveta je mimoriadne často zmietaný konfliktmi, hoci v skutočnosti sa väčšina jeho moderných dejín vyvíjala v súlade s globálnymi trendmi, pokiaľ ide o frekvenciu aj podobu vojen. Napriek tomu však v 21. storočí rozsah násilných konfliktov na Blízkom východe výrazne vzrástol a v celosvetovej štatistike vojnových obetí

má dnes región väčší podiel než v predchádzajúcom storočí.² Blízky východ je rozmanitý a komplexný a jeho medzinárodnú politiku možno skúmať z mnohých uhlov pohľadu. Podľa môjho názoru však konflikty, či už ozbrojené, alebo politické, ponúkajú dobrý začiatok. Umožňujú nahliadnuť do geopolitiky regiónu. Ukazujú, ako sa miestna politika konkrétneho štátu alebo oblasti, formovaná jeho dejinami a rozhodnutiami aktuálnych vládnych elít, prelína s vonkajšími vplyvmi – či už ide o susedné štáty patriace do regiónu, alebo veľmoci zasahujúce zvonku. Náboženstvo, ropa, imperializmus a všetky ostatné populárne vysvetlenia pritom zohrávajú určitú úlohu, no ani jedno z nich nikdy nie je jedinou, základnou príčinou sporov. Konflikty sú mnohovýrobové javy, vznikajúce vzájomným pôsobením vnútorných aj vonkajších síl.

V knihe sa budem postupne venovať desiatim konfliktom: Sýrii, Líbyi, Jemenu, palestínskym územiám, Iraku, Egyptu, Libanonu, Kurdistanu, Perzskému zálivu a Africkému rohu. Všetky sú navzájom úzko prepojené. Správanie Turecka vo vzťahu k Líbyi je napríklad len ťažko pochopiteľné bez odkazu na jeho skúsenosti zo Sýrie. Prístup Spojených štátov k obom konfliktom zas nemožno vysvetliť bez toho, aby sme pochopili výsledky ich pôsobenia v Iraku. Rovnako tak nepriateľský postoj Saudskej Arábie a Spojených arabských emirátov (SAE) voči ich susedovi v Perzskom zálive, Kataru, nemožno pochopiť bez zohľadnenia angažovanosti všetkých troch štátov v Egypte, Jemene, Sýrii a Líbyi. Čitateľ tak môže skúmať jednotlivé konflikty buď samostatne, alebo ako súčasť širšieho celku. Každá kapitola funguje samostatne, no zároveň ju možno čítať aj ako súčasť desaťdielného príbehu medzinárodných vzťahov na súčasnom Blízkom východe. Okrem samotných konfliktov obsahuje každá kapitola aj rozbor jedného z desiatich kľúčových regionálnych a medzinárodných aktérov zapojených do rôznych udalostí: Spojených štátov, Ruska, Číny, Európskej únie, Turecka, Iránu, Saudskej Arábie, Izraela, Kataru a Spojených arabských emirátov. Hoci sa do konfliktov často zapájajú aj ďalšie štáty, práve kroky tejto desiatky majú zďaleka najväčšie a najdlhšie trvajúce dôsledky.

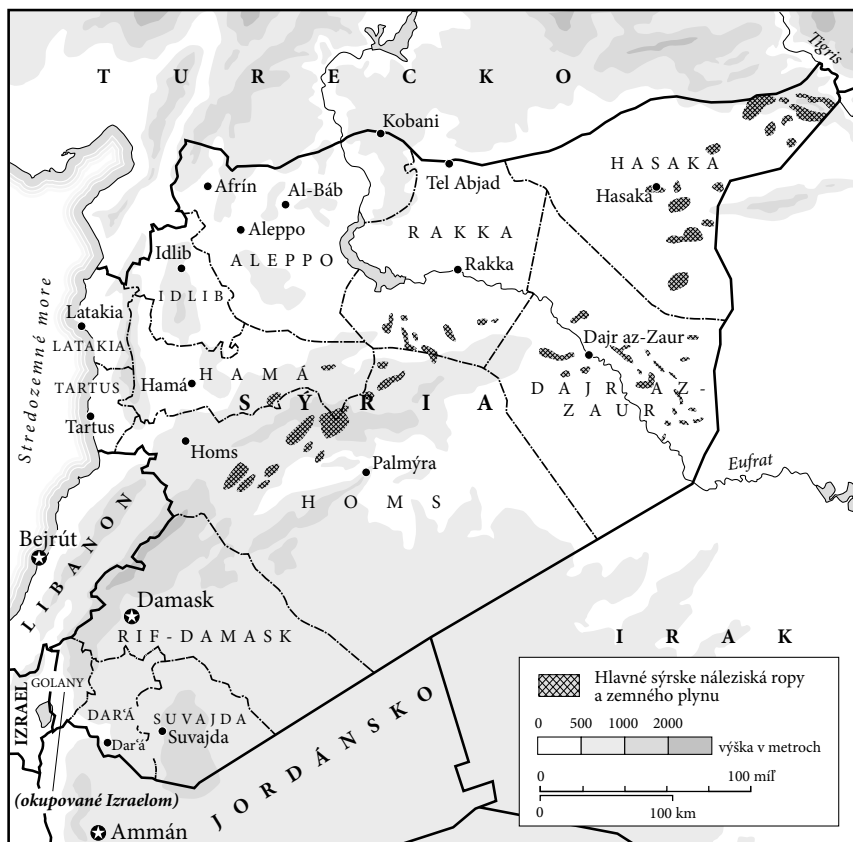
Okrem predstavenia geopolitiky Blízkeho východu prináša táto kniha aj niekoľko základných téz. Po prvé, ako už bolo naznačené, konflikty, vojenské aj politické, sú zložité. Platí to o každom konflikte na svete, hoci Blízky východ má v porovnaní s inými regiónmi určité unikátne črty, najmä svoju geografickú polohu na križovatke troch kontinentov, špecifické náboženské dedičstvo a obrovské zásoby ropy. Avšak redukovať jeho zložitosť iba na tieto faktory by bolo zjednodušujúce a nepresné.³ Oveľa dôležitejšie je skúmať, akým spôsobom tieto charakteristiky ovplyvňovali zložité rozhodnutia, než ich jednoducho označiť za prvotnú príčinu. Po druhé, pri vzniku aj pretrvávajúci konfliktov zohrávajú zásadnú a vzájomne prepojenú úlohu vnútorné aj vonkajšie faktory. Kým komentátori a novinári majú často tendenciu pripisovať rozhodujúci význam buď domácim, alebo zahraničným aktérom, nasledujúce prípady ukázu, že obe tieto roviny sa často navzájom prelínajú a spoločne prehlbujú a zosilňujú napätie. Po tretie, práve v prípade Blízkeho východu boli (a naďalej sú) Spojené štáty najvýznamnejším vonkajším aktérom a v 21. storočí sa neúmerne podieľali na konfliktoch v tomto regióne. Tým, že sa Washington v 90. rokoch a v prvom desaťročí nového storočia až príliš angažoval takmer vo všetkých štátoch regiónu a následne v druhom desaťročí začal ustupovať do úzadia, pomohol vytvoriť vákuum v regionálnej bezpečnosti a politike. Toto vákuum často zaplnili regionálne a svetové mocnosti ako Saudská Arábia, Irán či Rusko, čo konflikty ešte viac prehĺbilo. To, čo robí moderný Blízky východ mimoriadne náchylným na takéto súperenie, je počet mocností ochotných zasahovať do diania v regióne. V súčasnosti ich je omnoho viac než v minulosti.

K tomuto záveru som prvýkrát dospel počas výskumu sýrskej občianskej vojny. Tento konflikt bol v západnej tlači aj inde často vykresľovaný ako náboženský spor medzi sýrskymi sunnitmi a šiitmi, do ktorého boli následne vtiahnutí zahraniční rivali ako Irán, Saudská Arábia, Turecko, Rusko a Spojené štáty. Vo svojej knihe *The Battle for Syria* (Bitka o Sýriu) som však toto chápanie spochybnil.⁴ Namiesto toho som ukázal, že príčiny konfliktu boli

zložité a nemožno ich zjednodušiť len na náboženské napätie. Poukázal som na to, že nešlo o vnútornú vojnu, ktorá do seba postupne vtiahla zahraničné mocnosti, ale o konflikt, v ktorom sa domáci a zahraniční aktéri navzájom ovplyvňovali už od samého začiatku, čím formovali rozsah aj podobu bojov. Zdôraznil som aj kľúčovú úlohu Spojených štátov: ako povstalecké sily a ich regionálni podporovatelia očakávali, že vtedajšia supervelmoc, ktorá regiónu dominovala celé desaťročia, rázne zasiahne na ich strane. Táto stratégia sa však zrútila vo chvíli, keď Washington odmietol konať. Napokon som ukázal, ako vojnu následne ešte viac vyostrili a predĺžili zásahy Iránu, Ruska, Saudskej Arábie, Kataru a Turecka, pričom Spojené štáty zohrávali omnoho zdržanlivejšiu a menej rozhodujúcu úlohu než v predchádzajúcich desaťročiach. Počas môjho výskumu som si uvedomil, že Sýria nebola výnimočným prípadom a že rovnaký model sa objavoval nielen v podobných vojnách, ako boli tie v Jemene a Líbyi, ale aj v prevažne nenásilných politických konfliktoch, napríklad v Egypte a Libanone. Veľká časť Blízkeho východu sa v 21. storočí stala priestorom súperenia vonkajších mocností. Táto kniha sa snaží vysvetliť, ako a prečo k tomu došlo.

Blízky k čomu?

Skôr než sa posunieme ďalej, musíme si ujasniť, na čo sa vlastne pozeráme a akým spôsobom k tomu pristupujeme. „Blízky východ“ je umelý konštrukt, ktorý by ešte pred sto rokmi používal len málokto. Pôvodne išlo o koloniálny pojem, ktorý vytvorila Veľká Británia, aby rozlišovala regióny podľa ich vzdialenosti od Londýna: „Blízky východ“, „Ďaleký východ“ a priestor medzi nimi – „Stredný východ“.⁵ Tento výraz neskôr prevzali aj americkí predstavitelia

1

SÝRIA

Roztrieštená mozaika

Začiatkom roka 2023 zdevastovalo južné Turecko a severnú Sýriu silné zemetrasenie. V Turecku sa nedbanlivo postavené paneláky, niektoré bez základných bezpečnostných prvkov, zosunuli k zemi ako domčeky z kariet a pochovali desiatky tisíc ľudí v spánku. Susedná Sýria krvácala podobne, ale obrázky, ktoré obleteli svet, vyzerali úplne inak. Budovy zasiahnuté zemetrasením boli na nerozoznanie od všadeprítomnej deštrukcie spôsobenej už viac ako 10 rokov trvajúcou vojnou. Zatiaľ čo sa tureckí záchranári snažili nájsť preživších, do niektorých častí Sýrie pomoc nedorazila ani po niekoľkých dňoch a mladí muži a chlapci odstraňovali trosky holými rukami. Sýria v roku 2023 bola na míle vzdialená od krajiny, ktorú v roku 2010 zaradili v *New York Times* na zoznam „miest, ktoré musíte navštíviť“.²⁰ Vtedajšia Sýria sa pýšila križiackymi hradmi, rímskymi pamiatkami, labyrintmi bazárov, lákavou kuchyňou a srdečnými hosťiteľmi. Dnes sú organizované zájazdy z dizajnérskych hotelov dávno minulosťou. Namiesto toho sa

pre väčšinu pozorovateľov stal názov krajiny synonymom konfliktu, masového vraždenia, utečencov a terorizmu. Občianska vojna, ktorá sa začala v roku 2011, krajinu zlomila. Hradý zničilo ostreľovanie, pamiatky vyhodili do vzduchu dynamitom a bazáre vypálili. Medzitým Sýrčania, kedysi známi svojou pohostinnosťou a priateľskosťou, upadli do biedy a zúfalstva. Zhruba polovica populácie musela ujsť zo svojich domovov a do konca dekády žilo 80 % obyvateľstva v chudobe.²¹ Pre mnohých nebolo hľadanie príbuzných v zničených budovách novou skúsenosťou, ale niečím, na čo už, žiaľ, boli zvyknutí.

Túto tragédiu si Sýria nezavinila iba sama. Určite na tom mal veľkú zásluhu aj prezident Baššár al-Asad, ktorý sa zubami-nechtami držal pri moci počas pokojných protestov, ktoré neskôr vojnu vyvolali. Jeho protivníci tiež neboli svätí, niektorí z nich sa otvorene hlásili k násilnej islamistickej ideológii. Od samého začiatku však vojna v Sýrii priťahovala intervencie zahraničných vlád, z ktorých každá sa snažila ovplyvniť jej priebeh vo svoj prospech. Do Sýrie prúdili peniaze, zbrane aj vojaci a občianska vojna sa rýchlo zmenila na bojisko regionálneho i medzinárodného súperenia. Vzájomné pôsobenie týchto domácich a zahraničných aktérov spôsobilo, že Sýria zostala len tieňom svojej predchádzajúcej existencie. Asad dlho ovládal väčšinu Sýrie s podporou svojich kľúčových spojencov Ruska a Iránu, ktorí boli dlhodobo v krajine prítomní vojensky aj ekonomicky. Avšak rozsiahle časti na východe a severe krajiny, v ktorých Spojené štáty a Turecko podporovali svojich spojencov zo sýrskej opozície, zostávali mimo jeho dosah. S najväčšou pravdepodobnosťou to budú tieto zahraničné vlády a nie Damask či zostávajúce povstalecké ohniská odporu, ktoré nakoniec rozhodnú o osude Sýrie v nasledujúcich rokoch.

Asadova Sýria

Podobne ako mnoho jej susedov, aj moderná Sýria sa zrodila na troskách prvej svetovej vojny. Predtým bola súčasťou rozsiahlej Osmanskej ríše, ktorá v určitom období ovládala väčšinu arabského sveta, Turecko a Balkán. V roku 1920 však víťazní Francúzi a Briti odňali Osmanom arabské územia, ktoré im v tom čase ešte zostávali, a namiesto toho vytvorili skupinu národných štátov západného typu tam, kde kedysi žiadne neexistovali: Sýriu, Irak, Libanon, Palestínu a Jordánsko.²² Tieto umelo vytvorené štáty, ktorých rovné hranice nakreslili od stola, boli veľmi nesúrodé a „Sýria“ nebola výnimkou. Mala dve prosperujúce hlavné obchodné centrá, Damask a Aleppo, ale prístavy, od ktorých predtým záviseli, sa odrazu nachádzali v iných krajinách. Väčšinové náboženstvo v krajine bol sunnitský islam, ale žili v nej aj významné šiitské a kresťanské menšiny. Väčšina hovorila tým istým jazykom, arabčinou, ale na severe a východe žila početná kurdske hovoriaca komunita. Hoci mnohí obyvatelia miest stratili kmeňovú identitu už v minulosti, na vidieku a vo východnej púšti hral kmeňový charakter naďalej dôležitú rolu – a mnohých nové koloniálne hranice odrezali od príbuzenstva.²³

Budovanie národnej identity na takýchto základoch predstavovalo náročnú úlohu, ktorú v rokoch 1920 až 1945 nijako neuľahčovala miestna francúzska správa. Paríž cielene podporoval rozdiely medzi obyvateľmi na náboženskom, regionálnom, jazykovom i kmeňovom základe, čím bránil vytvoreniu jednotného národného povedomia.²⁴ Napriek tomu sa istá forma „sýrskej“ identity predsa len sformovala, hoci pre rôznych ľudí znamenala rôzne veci. Sýrska „mozaika“ zahŕňala množstvo identít, ktoré existovali popri tej sýrskej: či už ich tvorilo náboženstvo, príslušnosť k arabskej identite, kurdský nacionalizmus, kmeň, región či triedne postavenie – a to všetko mohlo byť využívané či zneužívané domácimi aj zahraničnými silami.²⁵ Výsledkom v povojnovej ére nezávislosti bola politická nestabilita.

Bežným javom sa stali vojenské prevraty, ktoré k moci privádzali krátko trvajúce režimy silných mužov či politických strán – často s podporou zahraničných mocností, ktoré zároveň odzrkadľovali rivalitu medzi USA a ZSSR, alebo medzi regionálnymi hráčmi Blízkeho východu. Stabilita prišla až v roku 1970, keď sa moci chopil plukovník letectva Háfiz al-Asad, otec neskoršieho prezidenta Baššára al-Asada.

Háfiz skombinoval populistickú socialistickú politiku s tvrdou autoritárskou vládou, aby si podmanil obyvateľstvo a prinútil ho akceptovať jeho panovanie. Vládal železnou rukou a brutálne potláčal akýkoľvek odpor – najkrvavejšie v roku 1982, keď islamisti ovládli mesto Hamá a Háfiz v ňom nechal zmasakrovať najmenej 10-tisíc ľudí.

Jeho tridsaťročná diktatúra však priniesla istý druh štátnej suverenity – výrazne obmedzila zasahovanie cudzích mocností do sýrskej politiky. Ba čo viac, zmenil Damask na vplyvného regionálneho hráča, a to najmä v dôsledku rivality s Izraelom, ktorý od roku 1967 okupuje sýrske Golanské výšiny.

Háfiz pripravoval ako svojho nástupcu najstaršieho syna Básila al-Asada, ale jeho plány zhatila tragédia z roku 1994, keď princ cestou na lyžovačku nabúral tesne pred letiskom v Damasku so svojím Mercedesom v rýchlosti 240 kilometrov za hodinu do zvodidiel. Namiesto neho sa vlády ujal druhý najstarší syn Baššár al-Asad, ktorý v Londýne vyštudoval očné lekárstvo a neočakával, že sa stane prezidentom. Stal sa ním po smrti svojho otca na infarkt v roku 2000.²⁶ Zvolenie Baššára za prezidenta v referende, v ktorom získal bezprecedentných 99,7 % hlasov, vyvolalo nádeje v Sýrii i v zahraničí. Oproti svojmu charizmatickému a šarmantnému bratovi Básilovi bol intelektuálnejšie založený a viac utiahnutý. Viedol sýrsku počiatačovú organizáciu, zatiaľ čo Básil vynikal v jazdecktv. Každopádne vo svojich tridsiatich štyroch rokoch pôsobil v ostrom protiklade v porovnaní so svojím prísnyim otcom. Asad a jeho propagandisti starostlivo budovali obraz mladého a prístupného modernizátora. K vážnym portrétom Háfiza, ktoré naďalej viseli na verejných bu-

dovách a stenách obľúbených reštaurácií, pribudli obrázky Baššára a jeho pôvabnej manželky Asmy, narodenej v Británii, v pokojnej atmosfére doma s deťmi. Upadajúca socialistická ekonomika postupne ustupovala do úzadia a v centrách Damasku a Aleppa vyrástli moderné nákupné centrá a hotely. Sýrčania odrazu získali prístup k satelitnej televízii, mobilným telefónom a internetu. Zdalo sa, že Asad si medzi ľuďmi získal do určitej miery autentickú popularitu.

Pod povrchom však naďalej bublali hlboko zakorenené problémy. Autokratická vláda sa obmedzila len na skromné ústupky. Medzi Sýrčanmi koloval populárny vtip, že pod Baššárom sa život zlepšil, pretože keď ste ho kritizovali, zmizli ste len vy, nie celá vaša rodina a všetci priatelia ako za vlády jeho otca. Z ekonomických reforiem profitovali len úzke mestské elity a stredná trieda, zatiaľ čo robotníci a roľníci sledovali, ako sa istota práce a dotácie, ktoré si užívali za Háfizovho socializmu, rozplývajú.²⁷ Situáciu ešte zhoršili ničivé suchá počas prvej dekády Baššárovej vlády. Tie prinútili milióny sýrskych vidiečanov, aby opustili svoje obce a presťahovali sa do chudobných štvrtí na okrajoch miest, kde však nachádzali len minimum pracovných príležitostí. Pri pohľade na rastúci prepych spoločenských elít sa frustrácia vnútorných migrantov ďalej prehľbovala. Kým za Háfizovho prísneho socializmu žili spoločenské špičky o niečo skromnejšie, ľudia napojení na Baššárovu vládnucu vrstvu svoje bohatstvo okázalo predvádzali.

Zväčšujúca sa priepasť medzi bohatými a chudobnými navyše kopírovala aj náboženské a etnické rozdelenie. Háfiz a Baššár boli alaviti – príslušníci sekulárnej vetvy voľne odvodenej od šiítskeho islamu, ku ktorej sa hlási asi 10 % sýrskej populácie a pôvodne obývala pohoria východného Stredomoria. Obaja Asadovci dosadzovali širších členov svojej rodiny a ďalších príslušníkov alavitskej komunity do popredných funkcií v armáde, vláde a obchode, vďaka čomu sa z alavitov stalo lojálne jadro podporujúce Asadov režim. Zároveň to spôsobilo značný odpor zo strany väčšinových sunnitov, ktorí dominovali v čase osmanskej nadvlády aj po vyhlásení nezávislosti a ktorí sa teraz cítili byť vytlačení na druhú koľaj.²⁸ Nie